

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СИСТЕМІ МОВИ-РЕЦЕПТОРА

М.Г. Дима, кандидат філологічних наук
М.Ю. Колесник, викладач

Проаналізовано проблему адаптації німецькомовних лексичних запозичень у системі мови-рецептора, а також простежено шляхи проникнення іншомовних слів в українську мову та подальше їх освоєння.

Іншомовна лексика, запозичення, метафора.

Лексичні запозичення, як відомо, є одним з способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування. Загальновідомим є той факт, що запозичена лексика у складі сучасної української мови посідає значне місце і сягає своїм корінням у далеке минуле. Німецькі лексичні запозичення не є винятком.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства принципового значення набуває питання про вироблення й удосконалення принципів та засад мовної політики, зокрема, тих положень, що стосуються іншомовних запозичень. Усебічний аналіз іншомовного слова, з'ясування доцільності та перспективності чи взагалі недоцільності його функціонування у мові й мовленні неможливі без звернення до мовленнєвої компетенції носіїв мови. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є важливим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавстві проблема збагачення мови іншомовними словами розглядається в багатьох дослідженнях. Серед них слід виокремити роботи Ю. Жлуктенка, О. Муромцевої, Л. Крисіна. Зокрема освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко; питання словотвірного освоєння запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової, Л. Чурсіної, Д. Мазурик; О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачування лексичного складу мови.

Мета дослідження – розгляд та аналіз способів перекладу німецькомовних лексичних запозичень на українську мову.

Виклад основного матеріалу. Одне з найважливіших місць у роботах лінгвістів посідає проблема адаптації запозичень у системі мови-рецептора. Л.В. Чурсіна у своїй роботі «Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові» підкреслює, що освоєння лексики іншомовного походження відбувається на різних рівнях – графічному, фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та словотвірному. Вона зазначає, що центром словотвірного аналізу є не похідне слово і не словотвірна модель, а твірна основа та її іманентна властивість сполучуватися з певним набором афіксів, інших дериваційних компонентів.

О.Г. Муромцева у своїй роботі «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ - на поч. ХХ ст.» пояснює це тим, що пристосування граматичної форми відбувається швидшими темпами, воно тісніше пов'язано з відношеннями в межах національної морфологічної і словотвірної системи [6]. До того ж, саме для української мови надзвичайно важливою була роль російської мови, як мови посередника: з огляду на матеріальну спільність морфологічних засобів обох мов засвоєння запозичень українською мовою відбувалося значно швидше і з меншою кількістю варіантів, ніж це спостерігалось при їх звуковому засвоєнні. Варіанти, що йшли із Західної України, були локальними, ненормативними, чужими для граматичної системи української мови [6].

У статті В.В. Скачкової «Деякі наслідки семантичного освоєння німецькомовних лексичних запозичень» зазначено, що, якщо розподілити німецькомовний лексичний матеріал, який входить до складу сучасної української літературної мови, на групи з точки зору семантичних змін, то чітко вимальовуються дві значні групи слів. До першої з них увійдуть ті лексичні запозичення, які у мові-рецепторі функціонують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Причому йдеться як про однозначні, так і багатозначні лексеми. До другої групи увійдуть слова, які в українській мові набули семантичних зрушень, а саме: а) запозичення, що зменшили кількість значень порівняно з кількістю значень у німецькій мові; б) лексеми, що збільшили кількість значень відносно кількості значень етимона [9].

Автор розглядає кожну з груп окремо на предмет визначення наслідків семантичних процесів, які відбуваються з німецькомовною лексикою під час освоєння в українській мові.

Першу групу німецькомовних лексичних запозичень становлять лексеми, які, як було зазначено, в українській мові існують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. Щодо моносемічної лексики, то це найчастіше лексика термінологічна – як вузькоспеціального (наукового), так і ширшого (побутового) характеру. Здебільшо-

го, це назви реалій, що належать до військової, технічної, промислової, наукової і побутової сфер: *колонтитул, станіоль, смальта, вашгерд, дюкер, вісмут, шніцель, страус, пудель, інцухт та ін.* Зустрічається також абстрактна лексика: ерзац, зумер, цугцванг. Найчастіше ж, запозичена лексика не є однозначною. Отже, другу групу слів, запозичених українською мовою у семантичному обсязі, який вони мали в німецькій мові, становлять багатозначні слова. Вони належать до військової, технічної, промислової, будівельної, медичної, спортивної галузей: *флянець, кронциркуль, візир, шліц, квартирмейстер, капсула, матриця, ордер, бункер, штатив, корнцанг, трензель, шприц, шротт, шнур та ін.* [8].

Слід зазначити, що не завжди німецькомовне багатозначне слово приходило в українську мову з усією сукупністю значень. Деякі слова запозичені в одному із значень, пізніше до цього значення приєднувалися інші, притаманні етимону. Так, слово *шнур* на першому етапі запозичування з'явилося у значенні "тонка мотузка". Пізніше воно запозичає з німецької мови значення "міра довжини, що відповідає приблизно 45 м", яке нині застаріло. На наступних етапах функціонування в мові лексема *шнур* паралельно набуває, як у мові-джерелі, так і в приймаючій мові, переносного значення "низка чогонебудь", наприклад коралів, перлів. З розвитком електротехніки названа лексема знову-таки розширює семантичний обсяг паралельно в обох мовах, набуває змісту "електричний дріт із кількох ізольованих проводів".

До другої групи належать ті запозичення, які змінили свій семантичний обсяг у новому мовному оточенні. Серед них виокремлюємо значну кількість слів, що звузили в мові-рецепторі свій семантичний обсяг. Причому більшість запозичень, які існують в українській мові зі скороченим семантичним обсягом, проникла до нас в одному з вузьких обмежених значень, що у мові-джерелі розвинулося внаслідок відмежування від ширшого, загального значення.

Таким є вживання слова *штиб* у значенні "кам'яновугільне пиллоподібне паливо", що в німецькій мові виступає як вторинне, більш вузьке, порівняно з його основним значенням "пил" і "прах" / нім. Staub /. Подібних прикладів можна навести безліч. Це лексеми *юнга, абшит, плац, дека, цуг, флінт, штрих, глет, люфт, блінт та ін.*

В.В. Скачкова зафіксувала також ряд німецькомовних лексем, які розширили свій семантичний обсяг в українській мові. Аналізуючи їх, ми дійшли висновку, що розширення семантичного обсягу відбувалося різними шляхами. Найтиповіші з них це: а) перенесення за функціями, наслідком чого часто є перехід з однієї термінологічної сфери в іншу, з вузькоспеціальної до загальноновживаної лексики і навпаки; б) метафо-

ризація; в) метонімічне перенесення; г) поширення власних назв на назви реалій [9].

Прикладом запозичення, що розширило свій семантичний обсяг шляхом перенесення за функціями, можуть бути лексеми *командир*, *штаб*, які функціонують у німецькій мові у сфері військової справи. Проникнувши в українську мову з цими значеннями, вони значно розширили свій семантичний обсяг, стали фактично загальноновживаними (порівняємо: командир будівельного загону, або "вона в нашій сім'ї за командира"; штаб трудових справ, штаб будівельного загону тощо).

Спостерігається також зворотнє явище, а саме: термінологізація загальноновживаної запозиченої лексики. Так, унаслідок перенесення за функціями запозичення *кабінет*, *фартух*, *футляр* перейшли з побутової у спеціальні сфери, набувши значення термінів у різних галузях життя. Лексема *кабінет* прийшла свого часу в українську мову в значенні "робоча кімната". У сучасній німецькій мові це слово зазнало метонімічного перенесення, його вживають у значенні "кабінет міністрів", а для поняття "робоча кімната" існує німецьке *Arbeitszimmer*. Значення ж "кабінет міністрів" розвивалося і у мові-рецепторі. Але, крім цих значень, лексема *кабінет* набула подальшого семантичного розвитку. Просторове її значення було перенесено і в інші сфери: *кабінет лікаря* / *Sprechzimmer* / , *кабінет для занять* / нім. *Fachzimmer* / , *кабінет начальника* / нім. *Chefzimmer* / . Отже, з побутової сфери, в яку лексему *кабінет* було запозичено спочатку, вона перейшла шляхом перенесення за функціями у сфери медицини, освіти, виробничу галузь.

Як приклад розширення семантичного обсягу шляхом метафоризації автор подає лексеми *флокени*, *калібр*, *зигзаг*, *шлейф*, *фраєр та ін.* Так, запозичення *фраєр* / нім. *Freier* - "жених" / існувало у значенні етимона в XIX - на початку XX ст. на території Західної України. Проте, з часом, воно було переосмислене і функціонує у сучасній українській мові зі зневажливо-насмішкуватим відтінком як метафора зі значенням "пустий, нікчемний чоловік".

Менш поширене, ніж метафора (проте зустрічається серед німецькомовних запозичень), метонімічне перенесення. Як приклад автор наводить лексему *верстат*, що означає в мові-джерелі / нім. - *Werstatt* / "майстерня, цех", а в сучасній українській мові переосмислено зі значенням "верстат"[9].

Існують німецькі лексичні запозичення в сучасній українській мові у сфері рослинного і тваринного світу. Ця лексика становить понад сорок одиниць і включає назви квітів, дерев, кущів, культурних рослин, різновидів грибів тощо: *айстра*, *бавовна*, *барвінок*, *букс*, *вайда*, *гіацинт*, *едельвейс*, *імбир*, *квасоля*, *кольрабі*, *померанець*,

рапс, спаржа (шпараги, шпаргаль), тмин (кмин), трюфель, цибуля, шпинат; назви птахів та інших представників тваринного світу: *вальдшнеп, гаршнеп, доберман, какаду, каплун, кроншнеп, мопс, пудель, страус, такса* [10].

Переважна більшість запозичень належить до активного складу сучасної української мови (70 %). Словами обмеженого вживання є 30 % запозичень, таких як: *лакриця, люфа, фінвал, мангольд, тамаринд*, які характерні для мови фахівців. Зустрічаються й діалектні варіанти, як, наприклад, *карп, дупель, гайстер, каплун*, що наявні у вжитку населення окремих областей України [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розглянувши літературу з цієї теми, можна зробити висновок, що німецькі запозичення мали великий вплив на розвиток української літературної мови. Науковці зазначають, що лексичні запозичення є одним із способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування. Безпосередні контакти із закордонном, вивчення західноєвропейських мов, безумовно, сприяли проникненню іншомовних слів в українську мову і подальшому їх освоєнню. На XIX – початок XX ст. припадає найінтенсивніше збагачення словникового складу української літературної мови запозиченою лексикою: за відносно короткий історичний період в українську літературну мову ввійшли та утвердилися в ній найважливіші слова міжнародного характеру на позначення головних понять політики, науки, літератури, мистецтва.

Список літератури

1. Биржакова Е.Е. История лексикологии русского языка XVIII ст. Языковые контакты и заимствования / Биржакова Е.Е., Войнова Л.Л., Кутина Л.Л. – Львов: Наука, 1972. – 430 с.
2. Височина В.А. Німецькі слова в українській мові. Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови: / В.А. Височина, Н.А. Семенова // Зб. наукових праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1986. – С. 79 – 85.
3. Гринев С.В. Терминологические заимствования / С.В. Гринев // Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М., 1982. – С. 108 – 135.
4. Зиндер Л.Р. Современный немецкий язык / Л.Р. Зиндер. – Л., 1941. – 319 с.
5. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М., 1968. – 207 с.
6. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст. / О.Г. Муромцева. – Х.: Вища шк., 1985. – 103 с.
7. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль / М.М Пилинський. – К.: Наук. думка, 1976. – 287 с.

8. Скачкова В.В. Лексика німецького походження в українській художній літературі на воєнну тематику / В.В. Скачкова // Мовознавство. – Х, 1989. – № 6. – С. 55–57.

9. Скачкова В.В. Деякі наслідки семантичного засвоєння німецьких лексичних запозичень / В.В. Скачкова // Зб. наук. праць лінгвіст. кафедр «Лінгвістичні дослідження» ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Слово, 1992. – С. 86 – 89.

Проанализирована проблема адаптации немецких лексических заимствований в системе языка-рецептора, а также прослежены пути проникновения иноязычных слов в украинский язык и дальнейшее их освоение.

Иноязычная лексика, заимствования, метафора.

The article deals with the problem of German lexical borrowings adaptation in the system of a language-recipient, the ways of foreign words penetration into the Ukrainian language as well as their assimilation.

Foreign–language vocabulary, borrowings, metaphor.

УДК 811.111

СЛОВОТВІРНІ МОЖЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНСИВНОСТІ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

***В. А. Гаманюк, кандидат педагогічних наук
Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «КНУ»***

Розглянуто морфологічні (словотвірні) можливості вираження категорії інтенсивності у сучасній німецькій мові. Увагу приділено особливостям сполучуваності словотвірних морфем з лексемами окремих семантичних груп.

Категорія інтенсивності, засоби вираження категорії інтенсивності, словотвірний суфікс, префікс, напівсуфікс, напівпрефікс.

Образність мови напряму залежить від її словотвірних можливостей. Німецька демонструє широкий спектр словотвірних можливостей, здатних виражати категорію інтенсивності, за допомогою афіксації, словоскладання та редуплікації.